

Abayın satira yaradıcılığı

Şəbnəm Məmmədova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: shebnem.memmedova1981@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3804-5250>

Annotasiya. Məqalədə biz böyük qazax realisti Abay Kunanbayevin satirik yaradıcılığını təhlil obyektinə çəkərək onun poetik nümunələrinə müraciət etməklə öyrənir, müvafiq nəticələr əldə etməyə səy göstəririk. Abayın geniş, çoxşaxəli yaradıcılığında onun satiralarının öyrənilməsi onunla aktualdır ki, birinci, bu janr Abay düşüncəsində yetərinə işləkdir, ikincisi, mövcud qazax gerçəkliyinin təsvirində onun istifadə etdiyi bədii priyomlar, həm də tanınmış Azərbaycan, rus, özbək şairləri və dramaturqları tərəfindən də xeyli dərəcədə oxşar məqamları ilə seçilməkdədir. Eyni zamanda məqalədə Abayın satira yaradıcılığında sosial-siyasi, mədəni-mənəvi məsələlərin də geniş yer alması qazax cəmiyyətində həmin dövr üçün azadlıq və müstəqillik baxımından dəyərləndirilir, nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: sosial-siyasi mövzu, satira, həyat, zaman kateqoriyası, istismarçı, mübarizə, azadlıq, müstəqillik

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.010>

Məqaləyə istinad: Məmmədova Ş. (2020). *Abayın satira yaradıcılığı*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 93-97

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.07.2020; qəbul edilib – 22.07.2020

Satirical work of Abay

Shabnam Mammadova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: shebnem.memmedova1981@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3804-5250>

Abstract. This article explores the satirical work of a large Kazakh realist Abay Kunanbayev based on his poetic samples. The study of Abay’s satirical work is relevant in that, firstly, satire in the poet’s poetic thinking occupies a rather important place, and secondly, the artistic techniques used by Abay have many common features and similarities with the works of Azerbaijani, Russian, and Uzbek satirical masters. Along with the ranked ones, the article analyzes satires devoted to socio-political, cultural and moral problems in the Kazakh society, which was a significant phenomenon in gaining freedom and independence for the people in the future.

Keywords: socio-political theme, satire, life, category of time, exploiter, struggle, freedom, independence

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.011>

To cite this article: Mammadova Sh. (2020) *Satirical work of Abay*. “Comparative Literature Studies”, Issue II, pp. 93-97

Article history: received – 13.07.2020; accepted – 22.07.2020

Giriş / Introduction

Abay lirik şeirlərinin əksəriyyətini 1880-ci illərdə yazmışdır. Onlar əsasən qazax xalqının tarixi taleyinə, onun özünəməxsus həyat tərzinin və məişətinin özəlliklərinə həsr olunmuşdur. Lirikaya müraciət Abay üçün əsasən öz hiss və həyəcanlarının, sevgi və izzirablarının ifadə olunması üçün gərək idi.

Əsas hissə / Main Part

Abayın ətraf aləmə münasibəti və onun mənəvi dünyası digər əsərlərindən daha aydın və parlaq şəkildə şairin satiralarında özünü əks etdirirdi. Bu, ilk növbədə onunla bağlı idi ki, Abay poeziyası məzmun baxımından yetərinə zəngin idi. Həmin əsərlərdə şair sosial-siyasi mövzuları, satirik-sarkastik ifadəni, fəlsəfi düşüncələri, peyzaj təsvirlərini, sevgi, dostluqla bağlı hiss və həyəcanlarını, poeziya, elm, həyatla bağlı duyğularını verməyə çalışırdı. Bununla bərabər, Abay insanın mənəvi idealına özünəməxsus baxış sərgiləyirdi. Bütün qeyd etdiyimiz aspekt və istiqamətlərdən ən aparıcısı, əlbəttə, Abayın sosial mövzulu satirik əsərləridir. Şair öz dövrü üçün xarakterik olan cəmiyyətdəki eybəcərliklərə kənar müşahidəçi kimi qalmırdı. Əsərlərində tənqid obyektini kimi daha çox bəylərin xəsisliyi, məmurların qanun-qaydalara məhəl qoymaması və s. ilə yanaşı, həm də hakim dairələrin özbaşınalığı onu olduqca narahat edirdi. Bunu biz şairin “Sözündə və işində çirkin”, “Ruhunda həyatdan bir nişanə yox”, “Budur qocalıq gəldi”, “Axırı volostnoy seçildim”, “Arzuların çətin keçə həyata” və s. yaxşı görürük. “Axırı volostnoy seçildim” şeirinin məzmununa nəzər salaq:

Axırı volostnoy seçildim...
Ancaq.
Yoxsula çevrildim verdikə rüsvət.
Əridi hürgücü dəvələrimin
Atlarımın yalı satıldı xəlvət.
Xərcim çox çıxsada, bu camaata
Rəhbərlik, eyləmək daha müsibət.
Dövlətin hər sözü qanundur mənə,
Ona boyun əymək borcumdur əlbət.
Əgər kasıb-kusub bir şey istəsə
Özümü karlığa vururam fəqət...
Elə ki, eşitsəm iclas olacaq
Sarar ürəyimi bir anda dəhşət
İçimi çulğayan qara-qorxunu
Xalqdan gizlətməkçün gülürəm əlbət [1, s. 46].

Bu misralarda Abayın ictimai-siyasi məsələlərə, xalqın azadlıq və müstəqillik ideyalarına və amallarına nə qədər mühüm yer verdiyini görürük. Abayın əsərlərində zaman özünəməxsus hakim rolunu oynamaqdadır. Və qeyd etməliyik ki, zaman Abayın düşüncəsində, onun bədii təfəkkürünün boy verməsində təsvirin obyektini və subyektini kimi çıxış edir. Daha doğrusu, zaman kateqoriyası gedən proseslərin dərkində mühüm rol oynayır.

Abay insan azadlığını və müstəqilliyini dərindən nəzərdən keçirməklə, həm də onları qazax xalqının dövlətçiliyi ilə bağlayırdı. Eyni zamanda qazax cəmiyyətində sosial-siyasi, ictimai-iqtisadi, mədəni-mənəvi mühitdə gedən proseslərə həssas yanaşmaqla, onları Şərqi və rus poeziyasındakı ənənələrlə bağlayıb, İntibah tipli şair olaraq ortada dayanırdı [3].

Abay şair-mütəfəkkir, həqiqət və səadət axtarışına çıxmaqla özünün satirik dəlici əsərlərində istismarçılara və soyğunçulara, oğrulara və rüsvətxorlara, riyakarlara və şər-böhtan daşıyıcılarına qarşı amansız mübarizə aparırdı. Onun şeirlərinin başlıca hədəfi xalqın başına olmanın oyunlarını

açanlar idi. Xalq kütlələri ilə istismarçı sinif arasındakı uçurum onun təsvir və tənqid obyektini kimi çıxış edirdi. “Xoş söz eşitmədim mən” şeirindən nümunəyə diqqət yetirək:

*Xoş söz eşitmədim mən
Nə bolısdan, nə bəydən
Heç harda ömrüm boyu
Hara baxırsan onlar –
Bu azğınlar, harınlar
Xalqı talayıb, soyur.*

*...Yazıq xalq, parçalanıb,
Ümidlər haçalanıb.
Yalvarıb hakimlərə,
Bir xoş söz, ya təsəlli
Ala bilmədik, bəli.
Dərd qatışdı dərdlərə [1, s.89].*

Abay bu şeiri 1890-cı ildə qələmə almışdı. Və yeri gəlmişkən bildirək ki, həmin illərdə Abay xalqın gün-güzaranını əhatəli təsvir edən şeirlərə daha çox yer verirdi. Təqdim etdiyimiz şeirdə Abay xalqın həyatını zülmətlə müqayisə etməklə, güclünün gücsüzü didməsinə, varlıların it kimi qudurmasını, xalqa yalan nəğmələr oxumasını, xalqın ehtiyac içində var-gəl etməsinə, hökmdarların zalımlığını, nahaqqın hər yeri basdığını, xalqın talanıb soyulmasını, ağızına top qoyulmasını və s. olduqca uğurlu ifadələrlə oxucunun gözü qarşısında nümayiş etdirir.

Abay poeziyasının satirik və dəlici gücü müəllifin yaratdığı nümunələrin hər bir elementində özünü büruzə verir. Abayın əksər satirik şeirlərində nahiyyə rəislərinin fırıldaqçılığı, mollaların, bəylərin sadə insanların başına açdığı oyunlar onların bütün eybəcərliklərini gülüş hədəfinə çevirmək üçün əsas verir. Hər hansı bir çatışmazlıqda, hətta ən kiçik bir ədalətsizlikdə şairin uzaqgörənliyi böyük sosial bəlalərin ortaya qoyulmasına səbəb olurdu [2, s.13].

Abayın satirik qələmi bizə Qasım bəy Zakir, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Qoqol, Saltıkov-Şedrin, A.Qəhhar, M.Auezov və başqa bu kimi qələm sahiblərinin bədii yanaşma tərzini yada salmağa sövq edir. Abay adlarını çəkdiyimiz sənətkarlar kimi öz poeziyasında sanki bütöv bir satirik obrazlar dünyası yaradır ki, həmin dünyada qazax aulu bütün ziddiyyətləri və çılpaqlığı ilə göz önündə canlanır. Abay hər bir konkret halda heç də qəhrəmanları öz adları ilə çağırmasa da, onlar o qədər konkret görünür və elə bir şəkildə təsvir olunurlar ki, özündən asılı olmayaraq, onların portretini, xarakterini, davranışını bütün parlaqlığı ilə göz önündə yarada bilərsiniz. Belə olduqda sanki qarşımızdan Qoqolun “Müfəttiş”inin və “Ölü canlar”ının, Saltıkov-Şedrinin “Bir şəhərin tarixi”, Q.Zakirin “Xəbər alsan bu vilanın əhvalın” əsərlərinin mənzərəsi keçir. Bu baxımdan “Aclar istəyirlər dadlı bir yemək” şeiri də səvciyyəvidir:

*Aclar istəyirlər dadlı bir yemək,
Toxlara naz, nemət, mey, məzə gərək.
Dövlətin yarısı toxluqdur-qazax.
Dadlı yeməklərdən yan keçməyəcək.*

*Ac qazax, ölümdən qorunmaqçün sən –
Dolaşıb sərgərdan ruzi gəzirsən.
Dadını bilmirsən ətin, kumusun,
Taleyin zərbinə nədən dözürsən? [1, s.107].*

Müəllif öz şeirlərində zamanın və məkanın tipikliyi yetərinə uğurlu yaradır. Abayın təsvir olunanlara münasibəti mücərrəd yox, tamamilə konkretidir. Həmin dövrdəki qazax gerçəkliyi üçün mənfi qəhrəman obrazının yaradılması da kifayət qədər səciyyəvi idi.

Abayın bu tipi əsərlərindəki satirik, sarkastik obrazlar istənilən qədər bədii ümumiləşdirmə gücünə malikdir. Onlar oxucu üçün başa düşülən və səmərəlidir. Onlar həqiqəti əks etdirir və müəllifin təsvir etdiklərinə inamı ifadə etməkdədir. Çünki dövrün mövcud olan real tipik xarakterləri həmin əsərlərdə yetərinə görümlüdür. Abay əsərlərinin belə məziyyətlərindən bəhs edərkən biz “Kojekbaya” şeirinə müraciət etməyi daha gərəkli hesab edirik:

*Özgə yerdən, özgə eldən
Seçdiyən dost, sevdiyən dost,
Ürəyini tapşırdığın,
Sirlərini dediyən dost
Bir gün səni
Dar ayaqda atıb qaçar.
Keçənləri unudaraq
Sənin bakir sirlərini
Faş eləyər, yada açar.*

*...Həqiqəti tapdalayıb
And içəcək, kafər oğlu,
Allaha da, Tanrıya da.
Sədaqətli bir dost kimi
Gələr-gedər evinə də
Hey dəm vurur o yenə də
Yoldaşlıqdan, sədaqətdən,
Quyu qazar altdan-altdan
Yenə girib araya o,
Qohumları dalaşdırar.
Tanışları salışdırar
Elə qohum-əqraba var:
Yaxan ələ keçən kimi
Hər tərəfdən tökülüşüb
Bör-börkünü yırtacaqlar tula kimi [1, s.30-31].*

Bu şeirdə müəllif xeyli üzdənirəq insanların – satqınların, riyakarların, qorxaqların, böhtançıların, rüşvətxorların obrazlar qalereyasını yaratmışdı. Abay bu tipli insanları rüsvay edərək onların həm də digər çoxsaylı naqisliklərinə də göz yummur. Bütün bu təsvirlərdən yaxşı görünür ki, Abay öz sosial-siyasi satira obyektlərini qamçılamaqla qazaxlara tamamilə ədalətə, haqqa söykənən daha firavan həyat arzulanmağı üstün tutduğunu göstərirdi. Abayın həmin dövrdəki idealları birbaşa xalq istəyinə bağlılığı əks etdirməklə, onun tamamilə mütərəqqi milli maraqlardan çıxış etdiyini sübut edirdi.

Qazax səhrasının, məişətinin, halının və xasiyyətinin, mənəvi-əxlaq normalarının əksər tərəfləri Abayın əsərlərində öz dərin və qəribə təsvirini tapır. Onun təsvir palitrası yetərinə çoxrəngli və bəzəkliidir. Bax, bütün bu qeyd etdiklərimizə görə, Abay istedadlı lirik şair olması ilə yanaşı, həm də ədəbiyyatşünas-tənqidçilər tərəfindən böyük satirik kimi nəzərdən keçirilir. Onun siyasi-ictimai satirası, hər şeydən öncə özünün satirik süngüsü ilə diqqəti cəlb edir. Satirik əsərlərinin əksəriyyətinin tənqid hədəfi nahiyyə rəisləri və onların məkirli siyasəti idi. Böyük mütəfəkkirin yaradıcılığının ümumi konturlarına nəzər saldıqda görürük ki, onun bütün fəaliyyəti həyatsevərliyə və insansevərliyə köklənmişdi. Buna görə də o, insan hüquqlarının qorunmasını hər şeydən yüksəkdə qoyurdu. Buna görə də o, insanların mənəvi baxımdan şikəst edilməsinə, eybəcər hala salınmasına,

hüquqlarının tapdanmasına laqeyd qala bilmirdi. Abayın poetik-fəlsəfi düşüncəsində və idealında yalnız gözəl qəlbli azad insan özünə yer ala bilər, yaşayardı. Onun konsepsiyası hər şeydən öncə, “İnsanı sev, gözəlliyi sev” düşüncəsinə söykənirdi.

Nəticə / Conclusion

Qeyd etdiklərimiz bir daha təsdiqləyir ki, Abay bütün yaradıcılığı ilə qazax ədəbiyyatında ona qədər mövcud olan şərti poeziya kanonlarını dağıtmaqla, poetik düşüncənin ənənəvi dar hədlərini uçurub, qazax ədəbiyyatına yeni mövzular, ideyalar, yeni axın gətirdi. Qazax xalqının bütün təbəqələrinin həyat şəraitini və mənzərələrini pafosdan və patetikadan xilas etdi. Qazax ədəbiyyatında həyatın təsvirinin prinsipial baxımdan yeni mənzərəsini satirik qələminin gücü ilə yaradıb, milli düşüncənin özünəxas tərəflərini ortaya çəkdi.

Ədəbiyyat / References

1. Abay // Tərt.ed. F.Dursunova. Bakı: Mütərcim, 2017.
2. Каратаев М. Казахская литература. Сб. статей. М.: ГИХЛ, 1960
3. Жаксылыков А.Ж. П... abai.kaznu.kz.

Сатирическое творчество Абая

Шабнам Мамедова

Доктор философии по филологии
Институт Фольклора НАНА. Азербайджан.
E-mail: shebnem.memmedova1981@mail.ru

Резюме. В данной статье изучается сатирическое творчество крупного казахского реалиста Абая Кунанбаева на основе его поэтических образцов. Изучение сатирического творчества Абая актуально тем, что, во-первых, сатира в поэтическом мышлении поэта занимает достаточно важное место, во-вторых, художественные приемы, использованные Абаем, имеют много общих черт и сходжений с творчеством азербайджанских, русских, узбекских мастеров сатирического слова. Наряду с перечисленным, в статье анализируются сатиры, посвященные социально-политическим, культурно-нравственным проблемам в казахском обществе, что было значимым явлением в обретении народом свободы и независимости в будущем.

Ключевые слова: социально-политическая тема, сатира, жизнь, категория времени, эксплуататор, борьба, свобода, независимость